

Vedlegg 1: Begrunnelse for nominasjonen til Norges dokumentarv

DEL A: GRUNNLEGGENDE INFORMASJON

3.1: Sammendrag med beskrivelse av dokumentene

3.1.1: En kort beskrivelse av dokumentenes art, unikhet og betydning. Rettsprotokollene fra arkivet til Sorenskriveren i Finnmark danner en sammenhengende serie for perioden 1620-1813 med unntak av årene 1633-1648. Noen av rettssakene fra de manglende rettsprotokollene dekkes delvis blant annet gjennom referater fra rettsprotokollene i annet arkivmateriale fra 1680- og 1690-årene. Rettsreferatene fra de lokale tingene gir en detaljert kunnskap til hele bredden av rettssaker som ble reist lokalt i Finnmark i perioden 1620-1813, selv om forskning omkring trolldomssakene på 1600-tallet hittil har dominert.

Rettsreferatene ble hovedsaklig skrevet av sorenskriveren. De fleste sorenskrivere i Norge på 1600- og 1700-tallet var danske, og utdannet i Danmark. Rettsreferatene i arkivet til Sorenskriveren i Finnmark er ført inn i justisprotokoller, hovedsakelig folio størrelse (20x30 cm). Protokollene har blitt ominnbundet en gang. Rettsreferatene er skrevet med gotisk skrift. Språket er dansk-norsk med noen dialektord innblandet. I noen tilfeller er latinske ord blitt brukt, særlig for uassimilerte ord. Blekket har holdt seg svært godt, så rettsreferatene er fortsatt lett å lese ut fra skriftkvaliteten. Hver sorenskriver har hatt sin måte å skrive på, så skriften endres noe ved bytte til ny sorenskriver. Referatene er av god kvalitet med henblikk på klarhet og tydelighet. Ortografien i rettsreferatene har ingen standardisering av stavemåte. Rettsreferatene inneholder opplysninger om dato og sted for den enkelte rettssak, navn på rettens embetsmenn som deltar, og navn på medlemmene av juryen, pålitelige menn valgt fra de lokale samfunn. I tillegg er der opplysninger om den anklagede personens navn og bosted, vitnenes forklaringer, forhøret, den anklagede personens bekjennelse, rettens kjennelse og dom. Rettsreferatene fra Finnmark er svært verdifulle kilder fordi rettssakene er skrevet ned fra begynnelsen til slutten av en sak. På grunn av detaljrikhet og fylldighet gir disse dokumentene et stort grunnlag for fortolkning av blant annet hekseforfølgelsene, særlig når det gjelder de anklagede personenes bekjennelser. Rettsreferatene gir også en del informasjon om levemåten til allmuen. Dette er av stor interesse siden den vanlige mann og kvinne vanligvis ikke kommer til syne i historiske beretninger i denne perioden. Rettsprotokollene inneholder alt av typer saker som ble brakt inn for den lokale rettsinstansen, de lokale tingene. Dette var saker som gjaldt mord, tyveri, vold og usedelighet.

Rettsprotokollene gir et godt grunnlag for å studere hvordan rettspraksis ble i Europas ytterste hjørne. Når det gjaldt trolldomssaker (siste trolldomssak var i 1692), så ble alle sakene avgjort på de lokale tingene. Noen av sakene ble ført for lagretten når lagmannen kom på sine runder hvert tredje år. Det er påvist at den besøkende lagmannen synes å ha vært mer negativ til å avsi dødsdommer enn de lokale rettslige embetsmenn på Vardøhus. Det kan se ut for at dommene i de lokale tingene var mye strengere enn i lagrett. Forskning i trolldomssakene viser at både staten og kirken spilte en viktig rolle for hvordan trolldomsprosessene utviklet seg i Finnmark.

Hovedmengden av rettssaker i Finnmark var lokale saker. Det var langt fra lokale rettsinstanser til sentrale juridiske myndigheter i København, noe som gjorde det mulig å handle svært egenrådige på de fleste områder, også det juridiske. I Finnmark var de fremste

rettslige embedsmenn lensherren, sorenskriveren og fogden. I tillegg kom lagmannen til Finnmark hvert tredje år og holdt sine rettsmøter ved de lokale tingstedene. Nye embetsmenn i Finnmark var ivrige etter å vise seg som effektive rettshåndhevere straks de var på plass i embetet. Tall for trolldomssaker viser at denne typen saker økte etter innsettelse av lensherre eller amtmann.

Ut fra hva forskning i trolldomssaker på 1600-tallet viser, så hadde disse rettssakene i Finnmark klare særtrekk på grunn av perifer beliggenhet og spesielle etniske forhold, sammenlignet med europeiske trolldomsprosesser. Lærde europeiske forestillinger om trolldom fant sin vei til dette området i Europas ytterkant. Både allmuen og eliten var overbevist om trollfolks makt, og det hersket derfor en utrygg atmosfære, særlig for kvinner. Om også andre typer saker hadde lokale særtrekk er ikke undersøkt av noen enda.

Folk flest i Finnmark på 1600- og 1700-tallet levde i muntlige samfunn og bare et fåtall personer kunne lese og skrive. Rettsreferatene gir en nærhet til enkeltpersoner som en ellers aldri kunne få. Rettsprotokollene gir et verdifullt tilskudd til kilder om mentalitetshistorie for tidlig nytid i Europa.

3.2: OPPLYSNINGER OM SØKER

3.2.1 Institusjonens navn: Statsarkivet i Tromsø

3.2.2 Statsarkivet i Tromsø eier og forvalter dokumentene

3.2.3 Søker: Statsarkivet i Tromsø i samarbeid med Universitetet i Tromsø ved amanuensis Liv Helene Willumsen og Finnmark fylkeskommune ved spesialrådgiver Reidun Laura Andreassen. Kontaktperson: Statsarkivar Solbjørg Ellingsen Fossheim, Statsarkivet i Tromsø

3.2.4. : Statsarkivet i Tromsø, Postboks 6315, 9293 TROMSØ, tlf. nr. 776 47200, e-post: satromso@arkivverket.no

3.3: IDENTIFIKASJON OG BESKRIVELSE AV DOKUMENTENE

3.3.1: Sorenskriveren i Finnmark, Justisprotokoller 1620-1813

3.3.2 Justisprotokoller 1620-1813

Protokollene er avlevert til Statsarkivet i Trondheim på 1800-tallet og ble flyttet til Tromsø i 1987 da Statsarkivet i Tromsø ble etablert. Vi har ikke funnet nøyaktig hvilket år protokollene ble sendt til Trondheim. De fleste protokollene er i bra fysisk tilstand. Flere av protokollene er innbundet på ny ca. 1890.

I egen forsendelse sendes "Trolldomsprosesser i Finnmark, et kildekrift" av Liv Helene Willumsen. Boken inneholder fotokopier av deler av justisprotokollene i perioden 1620-1692. Det er de delene av justissakene som omhandler trolldomssaker i Finnmark på 1600-tallet. Vi legger også ved fire mindre hefter som viser hvordan skjebnene til enkeltpersonene i trolldomsprosessene, er formidlet til et større publikum gjennom Steilneset Minnested i Vardø.

Bibliografi: Det er utgitt to bøker, en norsk og en engelsk utgave, om trolldomsprosessene, en type saker som dominerer i disse rettsprotokollene på 1600-tallet. Bøkens titler er "Trolldomsprosesser i Finnmark, et kildekrift" og "The Witchcraft Trials in Finnmark Northern Norway", begge er forfattet av Liv Helene Willumsen, førsteamanuensis i historie ved Universitetet i Tromsø. Bøkene inneholder avskrift og avfotografering av samtlige originale rettsreferater fra trolldomssakene. Liv Helene Willumsen har også skrevet om justisprotokollene i sin engelske doktorgrad om trolldomsprosessene i Finnmark. Også dr.

philos. Hans Eivind Næss har skrevet om trolldomsprosessene i Finnmark i sin doktoravhandling om trolldomssaker i Norge. Rettsprotokollene er også omtalt av andre forskere, men uten at mer omfattende forskning i materialet ligger til grunn for arbeidene. Referanser: Vi kjenner ikke til forskere som har arbeidet med rettsmateriale for hele perioden. Det har vært størst oppmerksomhet om rettsmateriale som gjelder trolldomsprosessene på 1600-tallet. Våre referanser gjelder derfor dette materialet, altså justismaterialet på 1600-tallet. De tre personene nevnt nedenfor kjenner alle trolldomsprosessene (1620-1692) i justisprotokollene og kan uttale seg om den delen av justismaterialet. De tre kontaktpersonene er:

Dr. philos. og Riksarkivarens seniorrådgiver Hans Eivind Næss, Statsarkivet i Stavanger, Bergelandsgt. 30, 4012 Stavanger
e-mail: hans.nass@arkiverket.no
tel 0047 97730167

Dr. Julian Goodare
Reader in Scottish History, School of History, Classics and Archeology, University of Edinburgh
Teviot Place, Edinburgh EH8 9AG, Scotland, Great Britain
e-mail: j.goodare@ed.ac.uk
tel 0044 (0) 131 650 6693

Dr. Rita Voltmer
Wissenschaftliche Mitarbeiterin, Fachbereich III - Geschichte, Universität Trier
54286 Trier, Deutschland/Germany
e-mail: voltmer@uni-trier.de
tel 0049(0)0651/201-3337

3.4: BEGRUNNELSE FOR INNSKRIVELSE AV DOKUMENTENE I NORGES DOKUMENTARV

3.4.1: Autentisitet. Alle rettsprotokollene er autentiske og primærkilde med referat fra rettssaker som har vært til behandling i den lokale retten.

3.4.2: Dokumentenes betydning for Norge. Dokumentene har lokal og nasjonal betydning og er unike og uerstattelige. Protokollene dokumenterer rettspraksis over en tidsperiode der det mangler lignende dokumentasjon fra andre steder nasjonalt. Også sett i europeisk sammenheng er rettsprotokollene svært interessante fordi de viser hvordan rettsoppfatningen ble praktisert i Europas ytterste ytterkant i en periode som ligger så langt tilbake i tid.

3.4.3: Tid, sted, mennesker, tema, form og kulturell, åndelig og religiøs verdi. Protokollene inneholder referater fra rettssaker i Finnmark i perioden 1620-1813 med unntak av årene 1633-47 der andrehånds kilder refererer til noen av rettssakene som pågikk disse årene der rettsprotokoll(e) er gått tapt. Gjennom rettsreferatene får en kunnskap om alle typer rettssaker i perioden. Detaljrikkdommen i rettsreferatene fører til at dette er en enestående kilde for sin samtid. Dette gir grunnlag for å studere hvordan lovverket ble utøvd i et marginalt område i Europa så tidlig og hvordan rettspraksis var. Langt fra

sentralmyndighetene ser det ut for at jussen ble praktisert mer nidkjært enn noen andre steder.

Gjennom rettsreferatene kommer en nær det enkelte menneske og allmuen, vanlige folk, og får innblikk i hvordan de levde, relasjoner mellom mennesker, opplysninger om aldersfordeling, noen ganger opplysninger om barn, familieforhold ad indirekte opplysninger, leveveier, jordbruk, fiske, mat, kornsorter med mer, noe berøres bare så vidt, mens andre temaer omtales mange ganger og i detalj.

Rettsreferatene er nær den muntlige tradisjonen, og et rikholdig utvalg av bekjennelser viser både påvirkning av de lærde europeiske demonologiske ideene og muntlig tradisjonsstoff, møte mellom ulike nivåer av tankegods. Den muntlige dimensjonen i kildene er viktig. Den viser seg ved format på ord, dialektord, ord som ikke blir forstått, muntlighetsaspektet som er synlig i en rekke ord og i strukturen personene bruker (narrative struktur), innbygd også i bekjennelsen – blant annet gjennom beretningene om fristelse.

Gjennom rettsreferatene får en kjennskap til alle kriminalitetssaker i en bestemt periode, kvinner og menn kommer tydelig fram i blant annet trolldomssakene på 1600-tallet som er særlig forsket på. Men rettsreferatene gir også mulighet til å se på andre forbrytelser begått av kvinner og menn, vurdere straffeutmåling relatert til rettspleie, rettskultur.

Arkivmaterialet har en klar kvinnedimensjon, dokumentene forteller om kvinneundertrykking og samfunnets holdning til kvinner. Rettsreferatene gir uttrykk for maktapparatet og det generelle menneskesynet. Dette er dimensjoner som har relevans til dagens samfunn, og har universelle og allmenngyldige perspektiv. Kildene viser hvordan kontrollaspektet på en fryktinngytende måte kan ta mange måter og virkemidler i bruk. Embetsmenn som kom fra sør, hadde overhode ikke kjennskap til den lokale kulturen og misforståelser oppstod åpenbart.

Mange forskningsoppgaver vil være mulig å utføre med utgangspunkt i arkivmaterialet. Det er de seneste årene blitt større interesse for tidsperioden. Det er mange emner som materialet kan belyse: mentalitetshistorie, kriminalitet, næringsveier, kvinneperspektiv på rettshistorien, kjønn generelt, mange oppgaver knyttet til det språklige (muntlighetsaspektet, dansk/norsk i språket med mer), studere skriverens posisjon (internasjonalt er det flere som fokuserer på dette), hva skriveren tar med, hvordan spørsmål som stilles fra embetsmenn gjengis. De personlige faktorene: Hvordan dokumenter kan vise påvirkning fra personlig utnevnte embetsmenn (amtman, fogd, sorenskriver osv.), hvordan deres tankegods skinner gjennom i møte med den lokale tankeverden – dette fins dokumentert på lingvistisk grunnlag. Materialet gir mulighet for interdisiplinært samarbeid og kunnskap for forskere innen historie, sosiologi, folkevitenenskap, rettsvitenskap, språkhistorie. Statsarkivet i Tromsøs utgivelse høsten 2010 av tekstene som omhandlet hekseprosessene i full tekst, med ordforklaringer, noter og fyldig innledning, er en måte å gjøre arkivmaterialet tilgjengelig for forskere lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Utgivelse av tekstkritisk utgave muliggjør for forskere og studenter å anvende stoffet selvstendig. Målet må også være å formidle innholdet i rettsreferatene til folk som ikke er forskere. Kjerneopplysninger fra rettsreferatene som gjelder trolldomssaker er i dag formidlet ved Steilneset Minnesteid i Vardø, se også vedlagt fire små bøker om Steilneset på norsk, engelsk, tysk og finsk.

I materialet fra kjedeprosessene en finner i Finnmark i trolldomssaker, er det enestående gode eksempler på en type prosess en finner i Finnmark, Sentral-Europa og Skottland. I Finnmark er det prosessuelle ute av takt med lovlig rettspraksis og lovgivning. Materialet er avgrenset med begynnelse og slutt, en ser utviklinga av et fenomen med klar begynnelse og slutt.

Det estetiske uttrykket ved protokollenes papir, blekk, tydelighet og at protokollene er så vidt godt bevart, gir et vakkert og verdig uttrykk. Protokollene er lett å lese i for den som kan gotisk håndskrift. Protokollene har et format og er av en kvalitet som gjør de lett å tilegne seg for forskere. Protokollene er stilistisk interessante fordi de viser det dansk-norske språket i en periode da overgangen fra dansk til norsk er i en begynnerfase. Den stilistiske formen i seg selv er et interessant studium. Den viser en form og skrivemåte som har forsvunnet. Lingvistisk har materialet verdi blant annet gjennom måten enkeltord fra muntlig er med i rettsreferatene og viser hvordan rettsterminologien er utformet lokalt. Skriveren etterstreber å gjengi juridisk språkbruk og gjennom forståelse av terminologi. Gjennom variasjon i språket i kildene trer "stemmene" til embetsmenn (lovens stemme), vitners stemme og den anklagedes stemme fram.

Rettsreferatene gir også eksempler på at alle vanlige krav til en anklageprosess er satt ut av kraft (denunsiasjonsprosess). Eksempelene er fra trolldomssakene. Prosessen kommer i gang ved at flere andre personer gir navn på en person som har vært med på samme trolldomssamling. Det stilles ikke krav til vitneførsel, det brukes tortur i stor grad, og dommer avsies kun på grunnlag av indisier – alt dette er ulovlig i en normal rettssak. Det er mye dokumentasjon på slik ulovlig handling i trolldomssaker, på anvendelse av ulovlig tortur (også eksempler på at personer blir torturert til døde før rettssak). I Finnmark finner en denne typen prosesser som også gjenfinnes i Sentral-Europas og Skottlands rettspraksis under trolldomsprosessene.

Norge er et lite land, Finnmark et lite område, men kildematerialet gir grunnlag for mikrostudier som også har interesse for internasjonale studier og som har overføringsverdi. Kildenes beskaffenhet er av en slik karakter at de nettopp kan ha en slik verdi.

Kulturell, åndelig og religiøs verdi. I Finnmark er det to grupper som lever side om side: en norsk og en samisk folkegruppe med ulik åndelig og religiøs verdsett. Trolldomsprosessene som hittil er forsket mest på, viser betydelige funn når det gjelder den samiske grupperingens kultur og religion i møte med det norske gjennom trolldomssakene, der spesielt samiske menn ble anklaget, men og andre rettssaker. Materialet kan bidra til å styrke den samiske gruppens identitet og vise både møte og samspill mellom samer og nordmenn og hvordan dette kommer til uttrykk i rettssakene. Materialet gir og tilgang til de to etniske gruppenes forståelse av sosial samhörighet. Dette har stor betydning for sementering av samisk identitetsfølelse i dag siden det i flere årtider har vært jobbet aktivt med oppbygging av samisk selvforståelse, ikke minst fra nord-norske forskningsinstitusjoner. Dette aspektet går på å styrke samisk identitet og vil favne mye mer enn historisk betydning. Materialet har ikke mistet sin betydning for å bygge opp samisk identitet.

Rettsreferatene er historiske dokument som har verdi som kildemateriale. Men innholdsmessig er det mange aspekter med relevans i vår tid.

3.4.4: Unikhet, integritet, trussel og bevaring. Rettsprotokollene er unike med sin alder og det at de sammenhengene dekker mange år. Protokollene har ikke vært endret etter at de ble nedskrevet. Protokollene oppbevares i klima- og temperaturstyrt rom.

3.5: JURIDISKE FORHOLD

- a) Eierskap. Protokollene eies og forvaltes av Statsarkivet i Tromsø
- b) Det er ingen faktorer som begrenser offentlig adgang til protokollene, som vil bli skannet.
- c) Protokollene er så gamle at opphavsrett ikke utgjør noe problem.
- d) Statsarkivet i Tromsø er juridisk ansvarlig for å ta vare på protokollene. De oppbevares i rom med kontrollert temperatur og fuktighet tilpasset papir.
- e) Disse protokollene skal ut fra lowerket oppbevares ved Statsarkivet i Tromsø.

3.6: BEVARINGSPLAN

Protokollene inngår i en bevaringsplan. Arkivloven fastslår at statlig arkivmateriale som er eldre enn 1955 i sin helhet skal tas vare på og gis optimale bevaringsforhold ut fra sin egenart. Protokollene er i relativt god stand. Permene på noen av protokollene har vært skiftet av konserveringspersonale ved Statsarkivet i Trondheim i 1890-åra.

DEL B: TILLEGSINFORMASJON

3.8: VURDERING AV RISIKO

3.8.1: Protokollene oppbevares i rom som har kontrollert temperatur og fuktighet, er tyverisikret og har direkte alarm til brannvesenet.

Hittil har bruk av de originale rettsprotokollene blitt tillatt, men planen er å få skannet alle protokollene slik at innholdet kan tilgjengeliggjøres på internett.

3.9: VURDERING AV BEVARING

3.9.1: Dokumentenes fysiske tilstand er relativt god, men en av protokollene er i ferd med å ramle fra hverandre og bør ikke lånes ut til publikum. Bare skannet kopi av protokollen bør tillates i bruk.

3.10: RESULTAT AV NOMINASJONEN

Ved å få protokollene innskrevet i Norges dokumentarv ønsker Statsarkivet i Tromsø å få fokus på et unikt kildemateriale både i nasjonal og internasjonal målestokk. Statsarkivet ønsker også å knytte materialet an til Steilneset Minnested i Vardø, og kulturstien samme sted, samt til framtidige utstillinger ved Varanger Museum. Statsarkivet i Tromsø ønsker å få digitalisert alle protokollene og her er det aktuelt å søke om økonomisk bidrag til arbeidskraft for å få gjennomført dette. En innskriving av protokollene i Norges dokumentarv vil gi økt synlighet og prestisje for vår institusjon og vil være viktig for omdømmebygging for Statsarkivet i Tromsø.

En nominasjon vil ha interesse både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. (Rettshistorie og tidsperioden har stor interesse internasjonalt. Blant annet skjer mye på dette området i Australia og Canada for tida.) En viktig del av det hele er forankringen lokalt for lokalsamfunnet, en tilbakeføring av kunnskap om egen historie og mobilisering av de som bor lokalt i interessegrupper. Dette vil føre til at basis og autentisk kunnskap som står på Norges dokumentarvlisten vil gi en grunnleggende kunnskap ut over sensasjon og brutalitetshistorie. Det hele vil bli mer seriøst behandlet. Det er viktig at arkivmaterialet settes inn i en autentisk virkelighet.

Rettsprotokollene bør være aktuelle å nominere til UNESCOs verdensarvlisten.